

Maqol va hikmatli so'zlarni folklor janri sifatida tasniflashning mohiyati va tamoyillari

Nigina Ganiyevna Xaydarova
Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: Maqollar va hikmatli so'zlar folklor janrining bir qismi hisoblanadi. Folklor, bir xalqning o'ziga xos adabiyot, musiqa, qo'shiqlar, hikoyalar, dostonlar va boshqa adabiy uslublarini ifodalaydigan janrdir. Bu janrga kiradigan asosiy qismlarni maqollar va hikmatli so'zlar tashkil qiladi. Ushbu maqolada maqol va hikmatli so'zlarni folklor janri sifatida tasniflashning mohiyati va tamoyillari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: pand - nasihat, majoziy mano, qadriyatlar, tafakkur, adabiyot, donolik, dialektik birlik

The essence and principles of classification of proverbs and wise sayings as folklore genre

Nigina Ganiyevna Khaidarova
Bukhara State University

Abstract: Proverbs and wise sayings are part of the folklore genre. Folklore is a genre that expresses the unique literature, music, songs, stories, epics and other literary styles of a people. The main parts of this genre are proverbs and wise sayings. This article discusses the essence and principles of classifying proverbs and wise words as folklore genres.

Keywords: advice, figurative meaning, values, thinking, literature, wisdom, dialectic unity

Maqol - bu nasihatlarni o'z ichiga olgan, oddiygina haqiqatni yoki boshqa universal qiymatni o'z ichiga olgan gaplarning bir turi. Bu mashhur qisqa gap bo'lib, odamlar o'z his-tuyg'ularini ifodalash uchun maqoldan foydalanadilar. Maqol kichkina jumladan iborat bo'lsada u ming so'zdan ko'proq narsani aytishi mumkin. Axloq, haqiqat, donolik, do'stlik, sadoqat kabilar ana shu hikmatlar yordamida ulug'lanadigan qadriyatlardir. Maqol og'zaki va yozma nutqda to'g'ridan-to'g'ri yoki ko'chma ma'noda ishlatilishi mumkin. Ayrim maqollar faqat majoziy ma'noda qo'llanadi ("Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qimaydi"), "Quruq qoshiq og'iz yirtar" yoki

to'g'ridan-to'g'ri ma'noda ("Ona yurtning omon bo'lsa, rangi-ro'ying somon bo'lmas" ("Yurting obod bo'lsa, sen gul").

Maqollar, o'zbek xalqining o'ziga xos qobiliyatlarini, tafakkurini, qadriyatlarini, adabiyotini va madaniyatini ifodalayadigan qismlardir. Ular o'zbek xalqining g'oyalari, fikrlashini, tabiatni, odob-axloq qoidalarni, ta'lim-tarbiya, adabiyot va san'atning o'ziga xosliklarini ifodalaydi.

Maqollar o'zbek xalqining ustozlar va o'qituvchilar tomonidan o'rgatilgan va o'qitilgan adabiy uslublaridir. Bu uslublar o'zbek xalqining tarixiy, etnik, din, adabiyot va madaniyat asoslariga bog'liq. Maqollar o'zbek xalqining o'ziga xos adabiyotiy qadriyatlarini ifodalayadi va milliy tiynatning tildagi ko'rinishlardan biri hisoblanadi.

Ular o'zbek xalqining adabiyotiga, milliy madaniyatiga va tarixiga oid qadriyatlar va xususiyatlarni ifodalayadi, o'zbek xalqining o'zining tafakkurini, qadriyatlarini, adabiyotini va madaniyatini ifodalayadi. Folklor janri ichida maqollar o'zbek xalqining turli sohalariga oid ma'lumotlarni, g'oyalarni, iboralar va axloqiyatni ifodalaydigan asosiy bog'in hisoblanadi.

Hikmatli so'zlarda qo'llanilgan mavzular har tomonlama boy va rang-barangdir. Vatan, mehnat, bilim, mahorat, do'stlik, birlik, donolik, hushyorlik, til va nutq madaniyati, muhabbat, yomon sifatlar kabi mavzularga bag'ishlangan hikmatli so'zlar mavjud. Hikmatli so'zlarga xos xususiyatlar: mazmun va shaklning dialektik birligi; ba'zan ular olmoshlarga boy bo'ladi; ba'zan ular juda ko'p ma'nolarga ega; ular etaforikdir.

Maqolda antiteza kabi hodisani ko'p uchratish mumkin (masalan, "Kattaga hurmatda bo'l, kichikka izzatda" ("Kattaga hurmatda, kichikka izzat")). Maqollar nasriy va nazm shaklida ham bo'lishi mumkin. "Mehnat, mehnatning tagi rohat" kabi maqollar nasrda uchrasa-da, ularda she'riy motivlarni his qilish mumkin. Shuningdek, she'rlardagi kabi "Elga bersang oshingni, ellar silar boshingni. Turkiy xalqlar maqollariga misollar ilk bor Mahmud al-Qoshg'ariyning "Devoni-lug'at-at-turk" asarida keltirilgan. Turli xil variantlarga ega bo'lgan bu maqollarning ko'pchiligi hozirgacha o'zbek xalqi orasida qo'llaniladi. Masalan, Mahmud al-Qoshg'ariy tomonidan berilgan "Kishi olasi ichtin, qilqi olasi tashtin" ("Odamning yomonligi ichda, hayvonda - tashqarida") degan maqol hozirgi kunda "Odam olasi ichida, mol olasi tashida" shaklida qo'llaniladi. O'zbek tilida maqolni ifodalash uchun ba'zan boshqa so'zlar ham qo'llaniladi. Bular: "masal", "zarbulmasal", "naql", "hikmat", "hikmatli so'z", "tanbeh", "mashoyixlar so'zi", "hikmatli maqol", "donishmandlar so'zi", "otalar so'zi" va hokazo. Umuman olganda, maqollar va hikmatli so'zlar katta ijtimoiy-siyosiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Xalq orasida quyidagi maqollar keng tarqalgan: "Qil uchida turibman" ("Tarozida osaman", "Semizlinki qo'y ko'taradi," "Tuyaga yantoq kerak bo'lsa, bo'ynini cho'zar" ("Tuyaga bo'r kerak bo'lsa, bo'ynini cho'zadi"), "Bekorga mushuk oftobga chiqmaydi" ("Bekorga mushuk chiqmaydi").

Bunda maqollar haqiqatni yoki bir oz foydali hikmatni taqdim etadi. U odatda sog'lom fikr yoki amaliy tajribaga asoslanadi. Haqiqiy maqollar avloddan-avlodga, tildan tilga o'tib kelayotgan maqollardir. Ular yozma shaklga ham kiritilgan bo'lishi mumkin. Maqol umumiy hikmatni o'z ichiga olgan qisqa jumladan iborat. Maqolda avloddan-avlodga o'tib kelayotgan hikmatli so'zlar bor. Unda oldin sodir bo'lgan va qayta-qayta takrorlanadigan vaziyatlar tasvirlangan.

Maqollarning joylashishiga ko'ra har xil turlari ajratiladi:

- Umumjahon maqollari - dunyoning madaniy jihatdan bir-biriga bog'liq bo'lmagan qismlariga oid maqollarni solishtirganda, nafaqat asosiy g'oyasi, balki ifoda shakli, ya'ni so'zlashuvi ham bir xil yoki juda ham yaqin manoda bo'lgan bir nechta maqollarni topish mumkin. Bular asosan oddiy kuzatishlarning oddiy ifodalari yoki oddiy axloqiy tushunchalardir, lekin oddiy kuzatishlarning barcha ifodalari har bir tilda maqolga aylangan emas.

- Mintaqaviy maqollar - Madaniy jihatdan bir-biriga bog'liq bo'lgan mintaqalarda - o'zlashma so'zlar namunasi bo'yicha - mahalliy xalqlarning yonida ko'plab maqollar bunga misol bo'ladi. Ularning katta qismi mintaqaning o'tmishdagi klassik adabiyotiga, Yevropada yunon-rim klassikasiga, Uzoq Sharqda esa sanskrit va koreys klassikasiga borib taqaladi.

- Mahalliy maqollar - Madaniy mintaqada ko'pincha ichki tafovutlar paydo bo'ladi, klassiklar (masalan, Injil yoki Konfutsiy Analeklari) har bir tilda maqollar manbai sifatida bir xilda hisoblanmaydi. Geografik yaqinlik yana bir keng tarqalgan mahalliy maqollarni keltirib chiqaradi. Bu mulohazalar bir qancha Yevropa va Uzoq Sharq tillarida, ingliz va koreys tillarida tasvirlangan.

Maqollar hamisha xalq tillarining eng jonli va ayni paytda eng barqaror qismi bo'lib, ulug' mutafakkirlarning so'zlari va aforizmlari bilan raqobatlasha oladi. Maqol va matallarda milliy tafakkurning g'ayrioddiylik, ularning milliy xarakter xususiyatlari yanada yorqinroq ifodalangan. Maqol va matallar qisqa, ammo ma'nosi chuqur xalq og'zaki ijodining qog'ozidir. Ular odamlar sonining dunyoqarashini ijtimoiy va ideal funktsiyalari bilan ifodalaydi. Maqollar va matallar tarixiy taraqqiyot va xalq madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Maqollarning oltita asosiy turi mavjud: Meider V.ning fikricha, maqollarni ma'nosi va turtkiligiga ko'ra oltita asosiy turga bo'lish mumkin: *Sinonimlar* - bu har ikki satrda ham mohiyatan bir xil ma'noni bildiruvchi, lekin biroz boshqacha tarzda ifodalangan maqol. *Antitetik* degani, birinchi satrda fikr ifodalangan, ikkinchi qatorda esa o'sha fikrning salbiy tomoni ifodalangan. *Sintetik* - bu ikkala satr mutlaqo boshqacha fikrlarni, hatto bir-biriga qarama-qarshi fikrlarni ifodalaydi, ammo ular bitta umumiy mavzuga ega. *Integral* - bu ikkinchi qator birinchi qatorning fikrini izohlab to'ldirib beradi. *Parabolik* - birinchi qatordagi jumlaning ikkinchisini satrda ko'rsatadi. Ikkinchi satr - ta'limot, birinchisi - o'xshatish. Qiyoslash - bu maqolda umumiy xususiyatni ko'rsatish uchun

bir narsani boshqa narsa bilan solishtirish. Demak, maqol xalq og`zaki ijodining janridir. Aniq, barqaror va keng qo`llaniladigan ritmik formulaga ega bo`lgan maqollar xalqning ko`p asrlik tajribasi asosida vujudga kelgan. Maqollarda odamlarning hayotga oid mushohadalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ma`naviy holati, axloqiy-estetik tuyg`ulari, ijobiy fazilatlari o`z aksini topib avlodlar tomonidan saqlanib qolgan. Maqol va hikmatli so`zlar xalq og`zaki ijodining janri bo`lib, jamiyatning hikmatlari, e`tiqodlari, madaniy qadriyatlarini o`zida mujassam etgan. Ular ixcham, esda qolarli va ko`pincha majoziy iboralar bo`lib, amaliy maslahatlar, axloqiy ta`limotlar yoki hayot haqidagi umumiy haqiqatlarni bildiradi. O`zbek maqollari, o`zbek adabiyotining asosiy qismi hisoblanadi. Ular milliy adabiyotimizning an`anaviy qismi sifatida o`z o`ziga xosliklari va xususiyatlari bilan ajralib turadi. O`zbek maqollari, milliy tiynatning tildagi ko`rinishlardan biri hisoblanadi va o`ziga xos fikrlash, iqtisodiy, axloqiy, adabiy, diniy, milliy, tabiiy va boshqa muzokaralar orqali o`zining tarixiy, madaniy va adabiyotiy qadriyatlarini ifodalaydi.

O`zbek maqollari turli xususiyatlarga ega bo`lishi mumkin. Ba`zi o`zbek maqollari tabiiy moddaliklar, hayvonlar, bitkilar, ob-havo, insonlar va g`oyalar bilan bog`liq iqtisodiy va tabiiy mavzulardan iborat bo`lishi mumkin. Boshqa o`zbek maqollari esa din, adabiyot, odob-axloq va adabiyotlar bilan bog`liq mavzulardan iborat bo`lishi mumkin. Ular o`zbek xalqining adabiyotiga, milliy madaniyatiga va tarixiga oid qadriyatlar va xususiyatlarni ifodalaydi.

O`zbek maqollari xalqimizning tabiiy, o`ziga xos o`zgarish qobiliyatlari va o`zining tarixiy, etnik, din, adabiyot va madaniyat asoslariga bog`liq. Bu maqollar o`zbek xalqining o`zining tafakkurini, qadriyatlarini, adabiyotini va madaniyatini ifodalaydi. Ular adiblar, aholi va o`zbek xalqining munosabatlari, axloqiy, odob-ahloq qoidalari, ta`lim-tarbiya, o`z-o`zini ifodalash, adabiyot va san`atning o`ziga xosliklarini ifodalaydi.

Maqollar odatda o`zbek tilida ifodalangan bo`lsa-da, ularning turli turlari mavjud. Quyidagi maqollar turli turlardan ba`zi misollar bilan ko`rsatilgan:

1. Do`stlik maqollari: *Do`st achitib gapirar, dushman kuldirib;*
2. Halollik maqollari: *Halol ish - lazmatli yemish;*
3. Bilim maqollari: *Bilagi zo`r birni yiqar - bilimi zo`r mingni;*
4. Adolat maqollari: *Adovat emas - adolat yengar;*

Bu misollar o`zbek adabiyotida ko`p ishlatilgan maqollardan faqat bir nechasi. Maqollar, o`zbek adabiyotida milliy tiynatning tildagi ko`rinishlardan biri bo`lib, o`zbek xalqining hayot fikrlarini, adabiyotini, odatlarini va milliy mentalitetini ifodalaydi.

Hikmatli so`zlar tafakkurda, mantiqdan, tarixiy tajribadan, kundalik hayotdan tug`iladi. U o`z tabiatiga ko`ra bu ijobiy jarayondir. Bu jarayon mantiqiy birlik, ziddiyat, tafovut, taqozodorlik singari belgi va xususiyatlarga ega. Bular esa hamma

vaqt ham tarixiy, jug'rofiy, diniy milliy, yoki mintaqaviy madaniy mushtaraklik yoki tafovutlar zamirida kelib chiqavermaydi. Ayni bir madaniy - milliy zamindor hikmat, maqol yoki o'git o'zining aksil ko'rinishlariga, davo va talqinlariga ega bo'lishi ham mumkin.

Har bir ibratli fikr, maqol, naql asotir, oqilona aytilgan gap o'zicha bir tugal asar. Shunisi borki, hech kim hikmat maqomidagi lo'nda gap aytish uchun maxsus qo'lga qalam olmaydi. To'g'ri yozuvchilar, davlat va jamoat arboblari, olimlarning yon daftarlaridan ko'pgina dono fikrlarni topish mumkin. Bular mualliflarning boy tajribasidan, kishilarning turmush tarzlari, atrofdagi voqea hodisalarni uzoq vaqt kuzatishlaridan tug'iladi. Ixcham purmano iboralar, maqol va matallar turli badiiy asarlarda, lug'atlarda, adiblarning qalb daftarlarida noyob durdonalar, inju shodalari singari sochilib yotadi. Ular voqealar tahlili zamirida, tasvir ichida, muallif muddaosining lo'nda ifodasi, qaymog'i sifatida, go'yo "o'z-o'zidan", "bexosdan", favqulodda "qissadan hissa" tarzida tug'iladi. Bunday iboralar muqarrar suratda nimanidir tasdiqlashi emas, rad etishi shubha ostiga olishi ham mumkin. Zamirida tasdiq, inkor, hukm, muqoyasa kesatiq, piching, sifatlash, o'xshatish mubolag'a yotadi. Ularga loqaydlik xos emas. Fikrni timsollar, obrazlar vositasida ehtiros bilan ifodalaydi. Yuksak hayot dovonlarida, murakkab ijtimoiy va manaviy hayot chorrahalarida, ruhiy ziddiyatlarning duchlashgan va kesishgan nuqtalarida "yarq" etib paydo bo'lgan bu quyma asarlarda achchiq haqiqatlarga, samimiy tilaklarga, nekbin da'vatlarga, duoyi xayrlarga duch keladi kishi. Ular insonlarni qanday yashashga o'rgatadi. Eng qiyin damlarda odamlarga dono maslahatchi, Hamdard, murabbiy va ruhiy madadkor bo'lib peshvoz chiqadi. Otalar so'zini o'qigan va uqqan har bir insofli, oqil kishi o'z ezgu niyatida, yanada sobit, o'z kori xayridan mamnun, mehrshavqatidan masrur, hotamligidan roziva mag'rur bo'lishi barobarida, boshqa kimdir birovlar o'z razolatidan pushaymon, jaholatidan sharmanda. Qabohatidan yuzi qora, sharoratidan dili siyoh, ozurda bo'lsa ajab emas.

Maqol va hikmatli so'zlarni tasniflashning mohiyati va tamoyillari haqida bir necha asosiy fikrlarni keltiramiz:

1. Hikmatlar mazmuni: Maqollar avloddan-avlodga o'tib kelayotgan sof hikmatdir. Ular jamiyatning to'plangan bilim va tajribalarini aks ettiradi va xatti-harakatlar, qarorlar qabul qilish va ijtimoiy o'zaro munosabatlar uchun qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Maqollarda ko'pincha umuminsoniy haqiqatlar yoki inson tabiati, odob-axloqi, hayot qiyinchiliklari haqidagi mushohadalar ifodalanadi.

2. Ixchamligi va esda qoladiganligi: Maqollar qisqaligi va esda qoladiganligi bilan ajralib turadi. Ular odatda bir necha so'z yoki qisqa jumladan iborat bo'lib, ularni eslab qolish va almashishni osonlashtiradi. Bu ixcham shakl maqollarning og'zaki shaklda bemalol yetkazilishi, ularning uzoq umr ko'rishi va keng tarqalishini ta'minlaydi.

3. Majoziy va majoziy til: Maqollar o'z fikrini etkazish uchun ko'pincha metafora, o'xshatish va boshqa tasviriy til vositalaridan foydalanadi. Ko'chma so'zning bunday qo'llanishi maqolga chuqurlik, jonlilik va obrazlilik qo'shib, uni yanada ta'sirchan va esda qolarli qiladi.

4. Madaniy va kontekstual o'ziga xoslik: Maqollar jamiyatning madaniy, ijtimoiy va tarixiy sharoitlarida chuqur ildiz otgan. Ular ma'lum bir guruh yoki jamiyatning qadriyatlari, e'tiqodlari, urf-odatlar va an'analarini aks ettiradi. Shu sababli, maqollar turli madaniyatlar va tillarda farq qilishi mumkin, ular turli jamoalarning o'ziga xos tajribasi va istiqbollari qamrab oladi.

5. Tasniflash tamoyillari: Maqollarni mavzu mazmuni, lingvistik tuzilish yoki mo'ljallangan auditoriya kabi turli tamoyillarga ko'ra tasniflash mumkin. Ba'zi umumiy tematik toifalarga donolik, sevgi, do'stlik, muvaffaqiyat va axloq haqidagi maqollar kiradi. Lingvistik tuzilma tasnifi qofiya, alliteratsiya yoki ritmga qaratilishi mumkin. Bundan tashqari, maqollarni mo'ljallangan auditoriyaga qarab tasniflash mumkin, masalan, bolalar, dehqonlar yoki muayyan kasblar uchun maqollar.

6. Vazifasi va maqsadi: Maqollar jamiyatda bir nechta vazifani bajaradi. Ular qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish uchun ko'rsatmalar, axloqiy saboqlar va amaliy maslahatlar beradi. Maqollar ijtimoiy normalar, madaniy qadriyatlar va axloqiy xulq-atvorni ham mustahkamlaydi. Bundan tashqari, ular muloqotni osonlashtiradi, o'ziga xoslik tuyg'usini yaratadi va jamoaning umumiy xotirasini mustahkamlaydi.

7. Evolyutsiya va moslashuv: Maqollar turg'un emas; ular vaqt o'tishi bilan rivojlanadi va moslashadi. Ular o'zgaruvchan ijtimoiy dinamikaga muvofiq yoki yangi muammolarni hal qilish uchun o'zgartirilishi, kengaytirilishi yoki kontekstualashtirilishi mumkin. Bu maqollarning turli kontekstlarda va avlodlarda dolzarbligi va qo'llanilishini saqlab qolish imkonini beradi.

Maqol va hikmatli so'zlar xalq og'zaki ijodining ajralmas qismi bo'lib, jamoaning umumiy hikmatini, madaniy merosini ifodalaydi. Ular jamiyatning qadriyatlari, e'tiqodlari va turmush tarzi haqida tushuncha beradi va ularni turli madaniyatlarni tushunish va o'rganish uchun qimmatli manbaga aylantiradi.

Ingliz va o'zbek maqollari mavzulari o'rtasida bir nechta farqlar mavjud. Bu farqlar, o'zbek va ingliz xalqlari, ularning adabiyot va madaniyat holatlari, tabiat va hayvonlar bilan bog'liq o'ziga xos mavzulari bilan bog'liqdir.

1. Madaniyat va adabiyot: O'zbek maqollari o'zbek xalqining milliy madaniyat, adabiyot va tarixiga oid qadriyatlar va xususiyatlarni ifodalayadi. Bu maqollarda milliy adabiyotimizning asosiy janrlari, o'ziga xos adabiy uslublar va o'zbek xalqining adabiy tajribalari aks ettiriladi. Ingliz maqollari esa ingliz xalqining adabiyot va madaniyatining asosiy janrlari va xususiyatlari bilan bog'liqdir.

2. Tabiat va hayvonlar: O'zbek maqollari o'zbek xalqining tabiat, hayvonlar, bitkilar va ob-havo bilan bog'liq mavzularini ifodalayadi. O'zbek maqollari tabiatni,

hayvonlarni va bitkilarni o'ziga xos adabiyotiy qadriyatlar bilan tasvirlayadi. Ingliz maqollari esa ingliz tabiatini, hayvonlarni va bitkilarni o'ziga xos adabiy uslublar bilan aks ettiradi.

3. Din va axloq: O'zbek maqollari o'zbek xalqining din, axloq, odob-axloq qoidalari va milliy adabiyotiga oid qadriyatlar va xususiyatlarni ifodalayadi. Bu maqollarda o'zbek xalqining diniy, axloqiy va adabiy tajribalarini ifodalaydi. Ingliz maqollari esa ingliz xalqining din, axloq, adabiyot va tarixiga oid qadriyatlar va xususiyatlarni ifodalayadi.

Bunday farqlar mavzular, adabiy uslublar, tarixiy va madaniy kelib chiqishlar, o'zbek va ingliz xalqlarining o'ziga xosliklari va adabiyotiy qadriyatlaridan kelib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кухарева Е. В. Типологически-универсальное и национальноспецифическое в арабских пословицах и поговорках. Ч.2.- М.: РУДН,2003.

2. Tumanishvili. The specific and the Universal in the Proverb Genre / Rustaveli Institute of Georgian Literature. Volume1, 2007.

3. Mirzaev T. O'zbek xalq maqollari.- Toshkent: SHarq, 2012.